

Dvoj pohled

**Morytát
čili**

Auratické vědomí života bez sebevědomí

Film *BRZY BUDE KONEC SVĚTA* Aleksandara Petroviće je spíše krvavý morytát než nějaké ušlechtilé vyprávění o životě a smrti. Snad měl autor a režisér při jeho konstrukci skutečně na mysli Dostojevského *Běsi*, jak na začátku předesílá, jenže běsovské téma je v jeho filmu přítomné trochu jinak: mnohem spíše svými vnějšími atributy než jako svár dobra a zla a jako metafyzické hledání posledních věcí. Jsou tu sice i vepři, ale především proto, že hlavní postava Triša je pasák vepřů, je tu i ideologie falše a pokroku v podobě učitelky z města s jejími naivními obrazy (Annie Girardotová), ale její účinnost v rustikálním prostředí srbského Sremu vyprchává v prachu vsi a živočišnosti jejích obyvatel, její hesla a znaky se zde vzápětí mění v ornamentální dekoraci; ostatně i učitelka sama vždy až velmi ochotně kapituluje před mnohem silnější žádostí zmatené touhy. A je tu také prošťáček, němá a bláznivá Goca, která ale umírá mnohem dříve a příliš marně, než aby se její osud mohl dotknout těchto vesničanů, kteří žijí ve zcela jiném světě, než je svět nějakých kulturních archetypů a složitých literárních reminiscencí. Srem je svět příliš „zaostalý“, příliš marginální a příliš primitivní. A příliš krvavý, než aby se dal vykládat symboly a významy, protože tady je projevování života totožné se způsobem života a ví o sobě jenom prostřednictvím domorodé, srbsko-cikánské kapely, která je jeho nešťastným i šťastným kolektivním vědomím, jeho krásnou i ošklivou duší současně: „My jsme ti Sremci, horká je naše krev, rozbíjíme sklenky, boříme šenky, horká je naše krev.“ A to je asi tak všechno, co se dá říci. Taková je pravda, která nemá žádné okraje, a proto pořád zahrnuje to, co bylo, je a bude, ať už se do tohoto světa vnucuje jakákoli ideologie či geopolitika.

Ano, je tu čitelný příběh a jeho aktéři mají snad na první pohled individuální, dokonce tragické osudy. Triša je oženěn s němou a hloupou Gocou, má s ní i dítě, nechá se ale pobláznit exotickou učitelkou, Gocu zabije, aby byl zase volný (ale vinu za vraždu na sebe vezme jeho zbožný otec), učitelka se ho však zbaví, sotva se do vesnice zřítí mnohem zajímavější pilot zemědělské letky. A protože Triša je vrah a protože připustil, aby za jeho vinu trpěl jeho otec, vesnice ho nakonec pověsí na zvony a potom umlátí. To je příběh. Je možná i tragický, ale na druhé straně je až hrůza sentimentální, až příliš kalendářový, působí spíše jako povrch, který nějakou hloubku jenom předstírá. Zjevně proto, že významy tohoto i jiných příběhů překrývá cosi podstatnějšího, totiž **expresivita**, expresivita tváří a expresivita morytátů, balad i improvizovaných romancí domorodé kapely, která všechno svým způsobem „uvědomuje“, doslovuje a všemu dává smysl, aniž – a právě to je důležité – vystupuje nad události, nýbrž jen a jen tím, že vším a všemi prostupuje.

Petrovičův film se vzpírá analýze, dokonce i jednoduchému popisu právě proto, že znemožňuje rozlišování: je to jediná řada, v níž se různé, nestejnorodé neustále integruje a rozdíly se mění v odstíny i tam, kde bychom si přáli mít přesnou a jasnou hranici, *clara et distincta perceptio*. Důvod, zdá se mi, je zcela zřejmý: filmu vládne projev, exprese, výraz, který odsouvá na druhou kolej význam, symbol i znak. I když se tu mluví, hraje a zpívá, panuje tu podivná němota, němota afatiků, kteří vidí výraz a necítí potřebu (protože takovou potřebu nemají) klást si nadto otázku: „A co to znamená?“ Srem neznamená nic, Srem je projev života, jedna z tváří života vedle jiných. A život také neznamená nic jiného, idea života neexistuje stejně jako neexistuje idea tváře. Existují jen podoby života, způsoby života, události života, morytáty a romance života a legendy jako aura těchto podob a událostí – a jinak už nic. Alespoň ve Sremu. Historie, literatura a vůbec jakýkoli realismus je výmysl lidí z měst.

Slovem: není tu řeč o ničem, zato je tu ale vidět něco, pro co nám chybí pravé a výstižné jméno, a to je hranice. Ale hranice nikoli mezi jedním a druhým (mezi láskou a nenávistí, mezi městem a vesnicí, mezi tragickým a komickým, mýtem a filosofií), nýbrž hranice mezi rubem a lícem, hloubkou a povrchem, vnitřkem a vnějškem, ta hranice, kterou je třeba právě tvář a která žádnou hranicí není. Petrovičův film, jinak řečeno, stojí na neuchopitelnosti výrazu, který je projevem, ale nikoli ve smyslu zvnějšňování nitra či obracení rubu na líc (což ona vesnická kapela vyjadřuje něco jiného, když předchází, doplňuje a zároveň rozvíjí to, co se před muzikanty odehrává?), nýbrž jednak v tom smyslu, v němž je projevování, expresivita vlastní všemu živému, a jednak v tom smyslu, v němž je každá exprese svým způsobem němá, odmítající zdvojování významem, komentářem, interpretací (například komentář ke zbarvení motýlího křídla, hermeneutický výklad bizarně pokroucené větve). A právě proto v Petrovičově filmu dominují tváře před zápletkou, vepří jsou zde mnohem silnější než Dostojevského „běsi“: tvář je to, co samo „chce říci“, a také to říká, tvář je sice jakoby stížena těžkou afází, ale ve stejném smyslu, v němž krajinu, pocit či osud každý význam ochuzuje o to, co lze na nich vidět a co je v nich zřejmé. V tomto smyslu je pak Petrovičův film BRZY BUDE KONEC SVĚTA dílem geniálního a zcela suverénního afatika.

Nic nemá význam, všechno se projevuje. Dokonce i ona exotická učitelka, která jediná má tvář upravenou šminkami a mezi vesničany nepatří (exotika významu), se mimoděk projevuje: svými naivistickými obrazy, v nichž je potlačena geometrická i historická perspektiva ve prospěch současnosti všech rovin viditelného – právě tak, jak to ilustruje obraz pod úvodními titulky: uprostřed kopec s velkolepým chrámem, pod ním tanky invazních armád z osmašedesátého roku, vpravo měsíc, vlevo slunce, vlevo aeroplán, vpravo stroj s ozubenými koly, uprostřed zvíře jak z Apokalypsy a vlevo prase s kuchyňským nožem. Tedy stejný morytát, balada i romance jako produkce místních muzikantů. Není to žádné shrnutí příběhu, nýbrž zase jen legendární aura. Vždyť ani Triša nežije nějaký „svůj“ život: co vyjevuje, je život, který mu v bezpočtu balad a písní předchází, který v něm pokračuje a v jeho výrazu získává inspiraci k dalšímu morytátu: „My jsme ti Sremci, horká je naše krev, rozbíjíme sklenky, boříme šenky, horká je naše krev.“

Možná by se nakonec dal i Trišův příběh nějak vykládat: vina a zasloužený trest, ďábel a bůh, čistá duše bláznivé Gocy a zmatená světskost městské učitelky, tajemný obsah víry a teologická spekulace v rustikální či folklórní podobě. Ale pak by se chtělo říci:

expresivita života sama hrozí, že vztahy příčiny a následku se mohou kdykoli zvrátit, takže tajemství a hluboká spekulace je potom jen efektní aura morytátu, balady a romance.

Co ale stále přebývá, jsou tváře: ani tajemné ani prosté, ani tragické ani komické, nýbrž tváře živé. Není za nimi nic víc, než co ukazují, protože nemohou nic skrývat. To mohou jenom slova, významy, znaky. A projev, výraz je víc než tajemství. Je to příběh, který se vykládá sám, který nemá ani začátek ani konec, který nemá ani řešení ani symbolický význam.

Mimochodem řečeno: je-li Petrovičův film filmem expresivním v tomto smyslu, má ještě smysl klást si otázku, je-li to film hraný či dokumentární?

Miroslav Petříček jr.

Brzy bude konec světa

(Biče skoro propast sveta)

Avala Film, Belgrade; Les Productions Artists Associés, Paris, 1968 (Jug.)

Režie: Aleksandar Petrović. **Scénář:** Aleksandar Petrović. **Kamera:** Alain Levent, Djordje Nikolić. **Střih:** Katarina Stojanović. **Hudba:** A. Petrović, Vojslav Kostić, Jovan Balaž. **Zpěvem doprovázejí:** Toša Jovanović, Djordje Vladislavljević. **Architekt:** Veljko Despotović (obrazy naivního malíře rolníka Martina Jonaše). **Produkce:** Milenko Stanković.

Hrají: Ivan Palúch (Triša), Annie Girardotová (Réza), Eva Rasová (Goca), Mija Aleksić (hostinský), Dragomir Bojanić, Ranko Bradić, Nikola Šolaja ad.